

ПРИРОДА СУМУ В ОПОВІДАННЯХ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА "ЛАНЦЮГ" І "ЧУДНИЙ ЕПІЗОД"

У статті досліджується сум як особливе почуття героїв оповідань В. Винниченка, що є джерелом щастя і критерієм у розумінні прекрасного.

Сильні духом герої В. Винниченка вимагають особливих умов життя, і саме життя повинно відповідати встановленим правилам, критеріям, вимогам.

Типи Винниченка, вважає Я. Поліщук, - це герої стихійного бунту проти життєвих обставин, і цей бунт закладений у них початково, апріорно, має екзистенційну заданість [1:150]. У цих життєвих обставинах герої шукають власного щастя – це одна із найважливіших характеристик персонажів. Сам В. Винниченко у філософській праці "Конкордизм" говорив: "Єдине, що ми маємо право констатувати з абсолютною певністю, це те, що незважаючи на всякі наші теоретичні розходження, ми всі (хочемо того чи не хочемо) мусимо підлягати законам прагнення щастя" [2: 156].

Слід зазначити, що неодмінним критерієм, показником досягнення щастя, показником душевної рівноваги, її сили або слабкості є краса. Краса і сила фігурують у багатьох творах письменника, причому ці явища є ключовими у розумінні щастя окремими персонажами, бо ж "особисте щастя може бути тільки в сильних людей, що розуміють закони життя та годні самі їх творити" [3:8].

Тлумачення краси у прозі В. Винниченка доволі суперечливе. Це і влада краси, що має привести до щастя, забезпечити вічність через підкорення мистецтву, це і нестримна сила, що принижує людину, привласнює її. Тут і щастя досягається особливим шляхом – через сум, або радість, або задоволення дрібних потреб.

У ряді творів сум є необхідною умовою розуміння краси, критерієм істинності почуттів, гармонії краси внутрішньої і зовнішньої, відчуттям, без якого не відбувається розуміння іншої людини. Таке відчуття іншого через сум – справжнє випробування для митця, і тут спрацьовує екзистенційна теорія щастя – це наснага, любов, творчість. Це творення Себе і творення Іншого, певна актуалізація, яка дає відчуття цілісності, наповненості, гармонії, це "вихід за власні межі" [4].

Водночас постає питання: виявом сили чи слабкості є сум, чи стає він тягарем для персонажа, який підкорюється красі мистецтва, і чи достатньо сильним є сум, щоб протистояти псевдокрасі? Досліджуючи твори Винниченка, можна стверджувати, що сум є особливим станом, який здатен викликати почуття окриленості, потрібності усьому світові, почуття безповоротності і одкровення єдиної миті – щастя.

Простежимо це на прикладі оповідань В. Винниченка "Ланцюг" та "Чудний епізод". Тривалий час ці оповідання були недоступними для українського читача, а отже, недостатньо досліджені, хоча мають незаперечну художню цінність.

В обох оповіданнях В. Винниченко ставить героїв перед вибором, і саме вибір має стати виявом сили, більше того, події, які відбуваються з героями, мають кардинально змінити життя персонажів, їхнє ставлення до світу, сприйняття дійсності. Така увага Винниченка до "чудних" метаморфоз свідчить, що парадоксальність була фундаментальною рисою цього письменника", - вважає В. Панченко [5:234].

Так, головного героя оповідання "Ланцюг", Миколу, вражає усе прекрасне й потворне до глибини душі. Не випадково визначено і жанр твору – оповідання естетика, та і розповідь провадиться у тюрмі, де, здавалось би, утрачене будь-яке відношення до прекрасного.

Очікування героєм справедливого життя після виходу з тюрми не виправдалося. Надії Микола ототожнює з весною, а отже, з красою: "...серце моє перестало плакати, а в грудях стало затишно та тепло, як ранньою весною в лузі; а потім там зацвіли квітки; натомість життя, потворне, зле, жорстоке,...грубо схопило... й зразу кинуло в вогонь" [6:182]. І тільки образ прекрасної жінки зміг урівноважити це – горда, вродлива Єлена, що могла керувати поклонниками і рідними, немов магнітом притягує до себе героя. Краса асоціюється тут із жіночою владою. Ця влада – неодмінне доповнення до всього, що здійснюється чоловіком.

Різким контрастом поруч із красою постає потворність. Усі оті декілька "жирних золотих мішків, декілька проституток мужеського полу, один чи два професійних убивців зо шпорами і навіть одна поважна канцелярська машина з великою лисиною й тонкими губами" [6:183-184] підкоряються їй, "коханій доні Життя – Красі". Порожнеча душі поклонників виявляється, коли вони зраджують Єлену після хвороби. Порожнечу душі Єлени вважає Микола причиною того, що вона примусила власника заводу задовольнити вимоги робітників. Тільки бажання керувати вбачає він у цьому, здавалось би, благородному жесті. Така невідповідність між красою зовнішньою і внутрішньою породжує у Миколи бажання розірвати стосунки з Єленою.

Почуття Миколи – це не тільки відчуття ланцюга, що зв'язав із силою Краси, прикував і прирік на вічне відчуття тягара того вогню, "до котрого линуть і звірі, і птиці, і люди" [6:192]. Він підіймається вище порожнього славослов'я "мішків і машин" і не схожий на тих звичайних людей, що, за словами А. Шопенгауера, у тисячу разів більше турбуються про надбання багатства, ніж про освічення розуму й духу, хоча те, що є в людині, для нашого щастя, без сумніву, важливіше того, що є у людини [7: 21].

Микола ототожнює красу душі з красою мистецтва. Увага персонажа зацентрована на душевних порухах, і одна-єдина розмова з Єленою про друга серця є свідченням цього: "Деся над головою ридали згуки роаялю, але

мені здавалось, що ридали в мене в душі (тут і далі курсив наш. – Т. П.) згуки її голосу" [6: 185]; " Журливі звуки роялю жалілись десь на когось, і хотілось впасти на коліна перед нею й цілувати землю коло її ніг" [6:185].

Більше того, Микола здатен відчувати красу через сум. Саме це відчуття допомагає пересвідчитися у тонкому сприйнятті дійсності. Сум є необхідною ланкою у ланцюгові єдності краси й потворності, він знаходиться на межі між буденністю і святом прекрасного, миттєвого, але того, що залишає незникомуий слід у пам'яті; це мур, який здолати може тільки той, хто здатен розуміти красу.

"Я дивився на неї і, як завжди близь великої краси, невідома туга за чимсь бажаним, за чимсь безмірно далеким і великим і боляче, і солодко ссала мені *серце*. В душі здіймалось щось невизначне, незрозуміле й дуже кликало кудись, кликало щось побідити, здійснити щось хороше, велике" [6: 185]; "Мені хотілося притулитись до цієї ручки, припасти до неї й по ній передати в душу її хоч частину жагучої туги моєї" [6:185]; "Я не здригнувся, як здригнулась вся моя *душа*" [6:185]. Отже, сум, туга – основні почуття, які охопили душу головного героя. Вони швидше асоціюються із слабкістю, ніж із силою. Але душевною красою Микола здатен бути противагою не тільки світові, життю, що постало в потворності торгу, де товаром є краса, чиясь душа, доля, а й минущої красі Єлени. І якщо краса має зникнути колись, то тільки заради нової краси (схожі думки характерні й для Марусі у драмі "Базар").

Відмова Єлени принести користь суспільству робить красу безглуздою. Але не це є падінням дівчини. Після довгої розлуки Миколу вражає не так зникнення вроди після хвороби (тепер Єлена – це відсутність краси), як зникнення сили, якою вона могла похвалитися раніше. Єлена втрачає владу, яку мала колись. Тепер вона, "якась прилизана, згорблена особа з ополоником у руці" [6:196], не підкорює собі, а підкорюється, ладна погодитися на будь-які умови заради виживання. Падіння Єлени, зникнення власної гідності зрівнює її в очах героя з усіма "мішками й машинами", "плоскою й вугрюватою Катрею", зі схожою на "висхлу на березі ставка широку, плоску жабу" тіткою, потворною у своєму бажанні вигідно видати заміж племінницю.

Вчинок Миколи, який іде з будинку Єлени, схоже, назавжди, – не вияв нелюдяності. Головний герой не повертається у минуле, щоб відродити колишні відчуття. Для нього, як і для Ж.-П. Сартра, справжнім є те, що існує зараз. "Теперішність – те, що існує, і навпаки, те, чого нема в теперішності, не існує ніде. Отже, минулого не існує. Його нема. Взагалі. Ні в речах, ні навіть у думках" [8:100].

Існування Єлени тепер – безглуздість. Слова "безглуздість, безумство" часто з'являються у творі для оцінки вчинків персонажів: заради краси треба йти на безумство, яким би воно не було, – задоволення вимог страйкарів чи відмова від власних переконань.

Отже, не тільки краса здатна підкорювати, але й гідність підкорює красу – зникнення гідності неминуче призводить до знищення краси, до безглуздість існування: "Було щось дике, щось безглузде, страшне у всьому цьому. Було схоже на те, ніби ми посадили мертвяка між собою, втиснули йому в руки ложку й балакали про нього ж" [6:197].

Якщо в оповіданні "Ланцюг" сум, мистецтво і душевна краса просто перебувають у єдності, то у новелі "Чудний епізод" мистецтво і його розуміння стають ще й синонімом щастя людини, багатой духовно.

В. Винниченко продовжує тему краси й потворності, гармонії цих категорій-антагоністів. Знову краса душевна, за авторським задумом, повинна переважати над тілесною, але парадокс полягає в тому, що потворність – це теж вияв краси. Але й тут реакцією головного героя на красу є уже знайомий нам сум: "Чого *сумно* стискується серце, коли дивишся на красу? Чому хочеться *тужно* схопити голову в руки і ридать гарячими сльозами? Чому? А чому в тих сльозах і ніжність є, і радість, і журба, і безнадійність?" [9:161]. Відповідь герой намагається знайти у власному житті: чи не тому, що ти підкорюєшся її владі, чи тому, що краса – не завжди гармонія?

Почуття суму обрамлює розповідь головного героя. Згадуючи про неймовірно вродливу дружину, він зазначає: "Мене з Наталею познайомив сум" [9:161]. І з випадковою знайомою на вулиці теж познайомив сум. Але якщо Наталя додала суму, то мисткиня з вулиці принаймні допомогла зрозуміти, що щось схоже може відчувати ще хтось. Ефект миттєвості, минущості одного лише епізоду життя не зникає, але він усе ж прирікає на продовження суму: "Я справді тепер розумів, чого навіть в найчистіші хвилини раювання з Наталіної краси мое серце стискувалось невідомим тужним сумом, чого хотілось оплакувати когось чи щось гарячими сльозами і чого в тих сльозах і ніжність була, і радість, і журба, і безнадійність" [9:174]. Краса Наталі бореться із буденністю її душі, вимаганням грошей, доказами, що вона не свята. Стосунки героя з повією – це не помста Наталі – кілька хвилин поруч із постаттю, "від якої у нас жалісно й з гидливим страхом стискувалось серце", довели, що її "лице цілком відповідало тому, що було мені в грудях" [9:165].

Але це тільки поверхова єдність. Крім того, нових знайомих єднає любов до мистецтва і ... сум: "Вона здавалася мертвяком, що задумливо міркує над прожитим життям, що з темряви й тиші домовини все бачить, розуміє і сумує кротким покірним *сумом*" [9:168]. Отже, образ суму постає ще й символом мудрості. Це не обов'язково покора бездіяльності чи сум безвиході, це сум закономірності, адже життя не змінюється і плин його визначено межами краси й потворності.

Жінка відчуває сум у грудях героя. Її мета – допомогти тому, кому важко, і у цьому полягає конструктивність її краси, краси душевної. Цього не знайшов Микола в Єлені, і через те його рішення було не на її користь ("Ланцюг"). Цього не мала Наталя, бо поставила власні матеріальні потреби вище за духовні, вище за мистецтво, за кохання чоловіка, вище за красу. Відчуваючи особливе піднесення від спілкування із новою знайомою, герой просить запалити якомога більше світла, і це не просто свідчення про його доброзичливе сприйняття зовнішності героїні. Це символ світла іншого, помітного настільки ж, наскільки може бути вловимим сум чи непримітна душа. Світло – символ внутрішньої гармонії людини, її величі.

Але справжня краса відкривається перед нами разом із скульптурою, хоч це й була "надзвичайно огидлива жінка, така огидлива, що не можна було одірвати очей". Перша репліка, кинута героєм після погляду на скульптуру, мала б перекреслити усі старання не говорити про очевидне – непривабливу зовнішність: "Це вас хтось ліпив?" [9:169]. Він, не замислюючись, ототожнив скульптуру із самою мисткинею. Але це було "... щось вражаюче, щось несподівано-приваблює, жахливе й разом з тим повне якоїсь таємної туги, солодкої, смокчучої якоїсь печалі" [9:169]. Перед нами знову з'являється триєдиний образ Потворність – Сум – Краса, де сум є містком-переходом від однієї категорії до іншої.

І якщо слідувати поглядам Ж.-П. Сартра на красу як реальне втілення істини і джерело найшляхетніших одкровенень [8:357], то скульптура-"мара" була саме таким одкровенням істини: це потаємна, невловима, нестримна сутність кожної людини. Хтозна, кому що дарувала доля приховувати, – комусь красу, комусь потворність, але тільки гармонія цих речей, їхня єдність і створює привабливий образ, що вбирає у себе погляд.

Ошелешений чоловік порівнює скульптуру з Наталею. Сумнівно, що зробив він це з великою охотою, але таке порівняння неминуче – сум виконує ще й розрізнявальну функцію, допомагає ідентифікувати схожих людей. Мисткиня відкриває ще одну таємницю: горе – рід некраси, тому негарні такі нещасливі. Отож горе Наталі, її нещастя полягає в тому, що вона не може дорівнятися до краси мистецтва. Наближення до відкриття таємниці знову пробуджує сум у його грудях.

Тепер чоловік озвучує, оприявнює свою печаль: "А ви не пробували дати вираз цього єднання краси й огиди так, щоб в гарних зовнішніх формах виступали огидні внутрішні?" [9:174]. Він мусить назвати, виголосити свій сум, бо дати ім'я речі (а отже, й почуттю) – означає "водночас і створити її, і оволодіти нею" [8:358].

Отже, у творчості Винниченка можна помітити виокремлення суму як особливого стану. Почуття незрозумілої, непояснювальної туги, печалі, ритуал суму-катарсису дарує вразливим особистостям не знану ще раніше насолоду одкровення, пізнання нових істин, виявлення у собі нових відчуттів. Сум не з'являється випадково, будь-коли, йому потрібні відповідні умови, причому вони задовольняють тільки героя-митця, людину, незвичайну за своєю суттю. Крім того, герой усвідомлює, що переживає ці почуття тільки раз, відчуття пригоди і безповоротності часу схоже на таке ж розуміння Ж.-П. Сартром: "Відчуття пригоди, безперечно, залежить не від самих подій – це вже доведено. Це радше спосіб цих подій нанизування одна на одну. Спершу відчуваєш сам плин часу, бачиш, як кожна мить має кінець і відроджується в наступній миті, ця наступна своєю чергою так само відмирає, щоб народилася інша, яку теж годі спинити, і так далі" [8:59]. Не тільки краса може викликати сум: сум в інтерпретації В. Винниченка теж красивий, вишуканий, він наповнений філософськими роздумами про буття, сенс життя.

1. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. - 392с.
2. Цит.за Лашик Євген. Винниченкова філософія щастя // Сучасність. - № 7-8. - 1995. - С.153-164.
3. Свенцицький І. Винниченко: спроба літературної характеристики. - Львів, 1920. - 44 с.
4. Гусак Н. Щастя в етичній концепції "конкордизму" Володимира Винниченка: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Київський університет ім. Тараса Шевченка, Київ, 1999. - 164 с.
5. Панченко В. Будинок з химерами. Творчість В. Винниченка 1900-1920 рр. у європейському контексті. - Кіровоград, 1998. - 272 с.
6. Винниченко В. Твори у 24 т. Т. 2.-К.: Рух, 1927. - 199 с.
7. Шопенгауер А. Афоризми и максимы. - Л.: Издательство Ленинградского университета, 1990. -288 с.
8. Сартр Ж.-П. Нудота. Мур. Слова. - К.: Основи, 1993. - 464 с.
9. Винниченко В. Твори у 24 т. Т.4.-К.: Рух, 1927. - 206 с.

Матеріал надійшов до редакції 5.01.2004 р.

Павлінчук Т.І. Образ печалі в розповідях В. Винниченка "Цепь" и "Странный эпизод".

В статті вивчається печаль як особене почуття героїв розповідей В. Винниченка, которое является источником счастья и критерием в понимании прекрасного.

Pavlinchuk T.I. The Nature of Sorrow in V. Vinnichenko's Novels "The Chain" and "The Strange Episode".

The article studies the image of sorrow as a peculiar feeling of characters in the novels by V. Vinnichenko. The image of sorrow is found to be the essence of happiness and a criterion of the beautiful.